

BOLESTI JEZIKA I PISMA

ANTUN SLAVKO KALENIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 800.8
Stručni članak
Professional paper

Primljeno: 2001-12-09
Received

Pisac u ovome članku polazi sa stajališta, da je sve ono, što u jeziku i pismu pospješuje čovjekovo općenje s bivšim pokoljenjima i sa svojim suvremenicima (i što pospješuje proširivanje znanjâ o sebi i svijetu), zdravo; a da je ono naprotiv, što ta općenja i proširivanje znanjâ otežava, bolesno. Pošavši od toga, izlaže temeljne ustrojbene vrline i mane jezikâ i pisama različitih jezičnih zajednica cijelog svijeta. Glede dioništva u proširivanju ljudskog znanja i spoznaje o čovjeku i svijetu, pisac dijeli jezike na dvije grupe: na grupu jezikâ, koji raspolažu pismenom predajom, i na one, koji ne raspolažu takvom predajom. Za razliku od dosada predloženih gramatičkih podjela jezikâ, on predlaže podjelu na: 1. klasificirajuće, 2. izolirajuće, 3. flektirajuće. Treću grupu dijeli na tri podgrupe: a) aglutinirajuće jezike, b) jezike s nutarnjom fleksijom, c) one s vanjskom fleksijom. U narednome izlaganju pokazuje, zašto je njegova podjela bolja od dosada predloženih.

UVOD. *Članak o bolestima jezika i pisma¹ i hrvatski jezik.* Na pitanje, tiče li se ovo moje izlaganje o bolestima jezika i pisma hrvatskog jezika, odgovaram: dâ! Ne zato što bi se ticalo posebno hrvatskog jezika — ili čak samo hrvatskoga — nego zato što se tiče svakog jezika, pa i onih jezika, za koje se općenito drži da su se najuspješnije othrali bolestima jezika i pisma.

¹ Prethodna napomena: Pod istim sam naslovom (*Bolesti jezika i pisma*) već prije objavio jedan pregledni članak u *Glasju* — usp. *Glasje* III (1996) 5, str. 65-74. U međuvremenu sam ga znatno nadopunio i razradio, kako u samom tekstu rada, tako i u sadržajno obogaćenom zaključku. Budući dakle da članak sada sadrži također neke — po mom mišljenju vrlo važne — novine, koje bitno proširuju razumijevanje jezika kao temeljne svjetske duhovne (pa prema tomu — kulturne) pojave, držao sam svojom dužnošću, da ga takav, kakav sada jest, dadnem u tisak. To sada upravo činim.

Predmet i metoda u duhovnim znanostima. Razlikovanje između prirodnih i duhovnih znanosti, protežnosti i uma (*res extensa* i *res cogitans*), i metodička sumnja (Renatus Cartesius: *de omnibus dubitandum*) vuče se — sretno ili nesretno — još od Descartesa. Pri takvu bi stanju stvari mnogi suvremeni lingvisti — stručnjaci u nauku o jeziku — voljeli da je njihov nauk zapravo stroga egzaktna znanost. No s time u vezi valja odmah naglasiti da uvjerenje o tome, kako strogost i disciplina u metodološkom postupku daju proučavanju obilježje egzaktnosti, počiva na zabludi, da postoji i u duhovnim znanostima ispitivanje, koje nije utemeljeno na pretpostavkama. Ipak: pojam činjenice u duhovnim znanostima zapravo i nije primjenjiv. Ondje, gdje se rabi taj pojam, u istini se žele prikriti skrivene pretpostavke tumačenja. Jer ma koji izbor činjenica s obzirom na smisao već je svojevrsno tumačenje.

A kada je već posrijedi tumačenje, valja reći još i to, da je svako tumačenje samo po sebi nužno jednostrano. I posve u skladu s time nijedno tumačenje ne može polagati pravo na to, da samo sebe drži jedinim mogućim. Ovu jednostranost međutim — koja pripada samoj naravi tumačenja — ne ističem kao neki nedostatak. (Želim naprotiv naglasiti, da je ta jednostranost — koja prati svako moguće tumačenje — ujedno i vrlina, bez koje valjano izlaganje neke duhovne pojave ne bi bilo ni izvedivo, vrlina, koja na neki način uvjetuje njegovu valjanost.

Moj predmet. Onaj dakle, koji se laća zadatka, da protumači neku duhovnu pojavu, mora već po samoj naravi stvari poći s nekog stajališta, unatoč tomu što zna, da gledište s kojega polazi njegovo tumačenje nikako ne može biti jedno jedino.

Ja ću pak ovdje poći sa stajališta, da je sve ono, što u jeziku i pismu pospješuje općenje s bivšim naraštajima i sa suvremenicima i proširivanje znanja o čovjeku i svijetu, dobro i normalno i zdravo, a da je ono, što takva općenja i proširivanja znanja ometa ili otežava, loše i bolesno. Predmet naime o kome ovdje namjeravam izlagati su bolesti jezika i pisma.

I. PODJELA JEZIKÂ. *Podjela jezika prema pisanoj predaji i proširivanju ljudskoga spoznajnog obzora.* U pogledu dioništva u proširivanju ljudskog znanja i ljudske spoznaje o čovjeku i svijetu možemo jezike podijeliti na dvije grupe. Prvoj grupi pripadaju jezici, koji raspolazu pismenom predajom, koja seže unatrag stoljećima, ili čak tisućljećima: hamitski², semitski, indogermanski jezici, kineski, japanski jezik. Druga grupa obuhvaća one jezike, koji ne raspolazu nikakvom značajnom izvornom književnošću, dakle: bantu-jezike, indijanska narječja i malajopolinezijske jezike. Računa se, da sveukupno stanovništvo na zemaljskoj kugli govori oko tritisuće jezika.³ Pa ipak: samo

² Staroegipatski je jezik jedan od hamitskih jezika. Ti su jezici dobili svoje ime po Hamu, biblijskom bratu Sema i Jafeta. Hamitska jezična obitelj, osim staroegipatskoga, obuhvaća još i kušitski jezik i berberske jezike u sjevernoj Africi. Unatoč tomu što se semitska i hamitska grupa jezika međusobno jako razlikuju, može se ipak među njima utvrditi srodnost. Imaju naime puno više zajedničkih korijenskih riječi nego što bi se to dalo objasniti pukim posudenicama, a pokazuju osim toga i u gramatici znatan broj zajedničkih karakterističnih crta.

³ Ovi i naredni podatci samo su približni.

trinaest od tih tritisuće jezika govori po više od sto milijuna ljudi, a gotovo polovica čitava stanovništva na zemlji govori indogermanskim jezicima.

Podjela jezika s gramatičkog stajališta. S čisto gramatičkog stajališta jezike obično dijelimo na sljedeće velike grupe: na izolirajuće, aglutinirajuće, flektirajuće, jezike s korijenskom fleksijom i klasificirajuće jezike. To je zapravo upotpunjena i — može se reći — nešto specifikiranije izvedena tradicionalna podjela jezika na izolirajuće, aglutinirajuće i flektirajuće jezike. Prema romantičkoj naime predrasudi o kružnom gibanju svega u svijetu jezik se razvijao počevši od najjednostavnijega izolirajućeg tipa preko aglutinirajućega u najsloženiji flektirajući tip, a zatim se preko aglutinirajućeg tipa — kakav je danas u okvirima izvorno flektirajućega indogermanskog jezika u neku ruku francuski jezik — ponovo vraća natrag u izolirajući tip — kakav je danas na primjer engleski jezik. No budući da su grupe, od kojih jedna obuhvaća izolirajući tip a druga klasificirajući, vrlo jasno i oštro omeđene, a da se ostali jezici — aglutinirajući, oni s fleksijom korijena i oni s fleksijom nastavka — na razne načine prepleću, ja ću jezike radije podijeliti na sljedeće tri grupe: na klasificirajuće, izolirajuće i flektirajuće jezike. Treću ću pak od navedenih grupa podijeliti na tri podgrupe: na aglutinirajuće jezike, jezike s nutarnjom fleksijom i one s vanjskom fleksijom. U narednome ću izlaganju pokazati, zašto mislim da je ova ovdje predložena podjela bolja od do sada predloženih.

II. RAŠČLAMBA JEZIKÂ PREMA MOJOJ GORE PREDLOŽENOJ GRAMATIČKOJ PODJELI. *Klasificirajući jezici.*

U Bantu-jezicima nailazimo na karakteristike, koje su na čitavoj kugli zemaljskoj tipične za jezike kulturno zaostalih naroda. To su klasificirajući jezici, koje, kao i sve njima slično ustrojene jezike, možemo mirne duše nazvati primitivnim jezicima. Oko stoipedeset bantu-narječja oblikuje jedno uočljivo jedinstvo, u kojem između najvećeg broja narječja ne postoje veće razlike nego između talijanskoga i španjolskoga. Stanoviti kongoanski jezik, jedan od članova obitelji bantu-jezikâ, poznajemo već od prve polovice sedamnaestog stoljeća. Već se naime 1624. godine pojavio katekizam na tom jeziku. Dvadesetak godina poslije toga, objavio je Talijan Brusciotto i gramatiku tog jezika. Oba dokumenta svjedoče o tome, da se taj jezik u posljednjih više od tristaipedeset godina nije uopće gotovo nimalo promijenio. Time se dakako ozbiljno dovodi u pitanje i pretpostavka o tome, da se jezik bez pisma znatno brže mijenja nego onaj s pismom.

Svi bantu-jezici posjeduju jednu upadljivu značajku. Svaka riječ, koja označuje ime osobe, stvari ili djelatnosti, pripada jednomu posve određenom razredu, koji se određuje jednim posve određenim prefiksom. Druga je pak karakteristična osobina tih jezika u tome, što spomenuti prefiks daje boju čitavu rečeničnom sklopu. Sve naime, što je u ovakvoj ili onakvoj vezi s prefigiranim supstantivom, označuje se istim takvim prefiksom. Tako su na primjer pridjev ili broj, koji pobliže označuje stanovitu imenicu, također označeni njezinim prefiksom: "mu-ntu mu-lotu" (= čovjek zgodan = zgodan čovjek) glasi u množini "ba-ntu ba-lotu" (= ljudi zgodni = zgodni ljudi). Oblik zamjenice trećeg lica podsjeća isto tako na prefiks imenice koju zastupa: u rečenici "u-lede" (= on spavanje = on spava) prefiks u- odslikava prefiks mu- u "mu-ntu" (= čovjek), a u

rečenici "lu-lede" (ono spavanje = ono spava) je lu- odjek prefiksa lu- u "lu-sabila" (= dijete). Ne samo u suaheliju nego i u mnogima drugim bantu-jezicima lična zamjenica prethodi glagolu — čak i onda kada rečenica ima imenski subjekt: "ba-kazana ba-enda" = one djevojke one idenje = djevojke idu. Ponavljanje prefiksa u različitim dijelovima rečenice proizvodi svojevrsno aliterirajuće pjevanje: "ba-lavu ba-baluma ba-ntu" = oni lavovi oni grizenje oni ljudi = lavovi grizu ljude.

Bantu-prefiksi u najvećem broju jezičnih razreda imaju osobite oblike za jedninu i množinu. Ljudska se bića na primjer svrstavaju u jezični razred u kome se prefiks mu- rabi u jednini, a ba- u množini: "mu-sisu" znači *dječak*, a "ba-sisu" *dječaci*. Proizvedene se stvari svrstavaju u razred u kome se prefiks ki- rabi u jednini, a vi- u množini: "ki-funiko" znači *pokrivač*, a "vi-funiko" *pokrivači*. Niti u hrvatskome, ni u ostalima indogermanskim jezicima, ne postoje posve odgovarajuće gramatičke pojave. Zato moramo na jednome izmišljenom primjeru pokazati kako se to zbiva. Pretpostavimo dakle da svaka hrvatska imenica ima jedan od dvadeset postojećih prefiksa. Pretpostavimo nadalje da riječ pas nosi prefiks ži-, a riječ ovca me-. Kada bi dakle hrvatski jezik bio opskrbljen istim ustrojem skladnosti kao što su to opskrbljeni bantu-jezici, dakle: jednim vrlo pravilnim ustrojem umjesto svojega nepravilnoga, tada bi rečenica "gladan pas napada katkada mladu ovcu" dosljedno tomu glasila: "ži-pas ži-gladan ži-napadanje me-ovca me-mlada." Lako se može pretpostaviti, unatoč tomu što to još nije konačno dokazano, da su odredbeni prefiksi klasificirajućih jezika nekoć bile samostalne riječi s posve određenim vlastitim značenjem — kao što ćemo vidjeti da se to vidi u afiksima aglutinirajućih jezika — i da su one služile za određivanje grupâ stvari, na primjer ljudskih bića, drveta, tekućina, kratkih ili dugačkih stvari, velikih ili malih, slabih ili jakih. Zato bi u našem gore navedenu primjeru riječi "ži-pas" i "me-ovca" morali biti ostaci povezivanja "životinja-pas" i "meso-ovca".

Već smo rekli da se razvrstavanje imenica s pomoću ograničenog broja prefiksa javlja kod golemog broja mnogih međusobno nimalo srodnih jezika u čitavu svijetu. Te su jezične zajednice redovito na vrlo niskome i primitivnome kulturnom stupnju. Broj jezičnih razreda u klasificirajućim jezicima jako varira. Takvih razreda može biti do dvadeset, kao što je to slučaj u bantu-jezicima, ili samo četiri, kao što je to u stanovitom narječju australskih prastanovnika. I još: klasificirajuća oznaka ne mora nužno biti prefiks, dakle: ne mora se nužno nalaziti ispred riječi, nego može umjesto njega biti sufiks, kao što je to slučaj u nekima papuanskim narječjima. No treba reći i to da samo u zaostalu društvu na primitivnoj kulturnoj razini mogu takve klasificirajuće čestice čuvati svoju jasnu i razgovijetnu funkciju. Te jezične zajednice u pravilu slabo poznaju podjelu rada. Seobama i proširivanjem kulturnog obzora dospijevaju ljudi u nove okolnosti koje zahtijevaju nove riječi. Te se pak riječi ne moraju nužno moći svrstati u neki od već postojećih razreda i ne padaju nužno u neku od već postojećih ladica klasificirajućega jezičnog ustroja. Zato klasificirajuće jezike susrećemo samo kod onih naroda, koji nisu poznavali niti plug ni pismo, prije nego što su došli u dodir s razvedenijim kulturama.

Izolirajući jezici. Ako pretpostavimo da su prefiksi u klasificirajućim jezicima prvotno bile samostalne riječi sa samostalnim značenjem, onda nam se nameće paralelna pojava u klasificiranju, koje se sačuvalo u izolirajućim jezicima:

dva čovjeka će se reći u kineskome na primjer *dva komad čovjek* = dva komada ljudi, *tri ribe* će se reći *tri rep riba* = tri riblja repa, *četiri noža* će se reći *četiri držak nož* = četiri drška noževa, četiri noževa drška. U novima će se ipak kulturnim elementima kineski jezik razmjerno lako snaći: *logika* će biti "lo-či", a *dizalo* će se reći "šeng-čang-či" = dizanje-spuštanje-stroj.

Kineski jezik dakle spada u izolirajuće jezike. U izolirajućem je pak jeziku riječ nepromjenjivo jedinstvo. Nema imenica, nema glagola, nema vrsta riječi, nema niti subjekta ni predikata, a onaj koji govori samo flektirajućim jezikom (ili jezicima) mora time biti donekle zbunjen. Riječ "šang" na primjer može značiti *vladar* i odgovara prema tomu indogermanskoj imenici. Ali u izrazu "šang pjen" (= gornja strana) riječ "šang" ima značenje indogermanskog pridjeva. U izrazu "šang ma" (= gore konj = popeti se na konja, uzjahati konja) riječ "šang" za indogermanska shvaćanja ima funkciju glagola, a u izrazu "ma šang" (= konj gore, na konju) funkciju prijedloga. Ovdje dakle niti nastavci ni nutarnje promjene ne određuju ulogu koju igra riječ u rečenici. No kineski jezik pokazuje uz ova još i neka druga svojstva, koja nisu nužno posljedica nepromjenjivosti njegovih riječi, svojstva, koja ga čine teško naučivim: dvosmislenost homofona, komplicirane tonske razlike i pismo. O svima ću tim svojstvima kineskog jezika opširnije govoriti kasnije. Malaški naprotiv, koji je također izolirajući jezik, ne pokazuje ni jedan od nedostataka kineskoga, niti tonske razlike ni homofone.

Aglutinirajući jezici. Ali za razliku od kineskih i malaških riječi, koje su posve samostalne i slobodno pokretne jedinice, riječi aglutinirajućih jezika — kao što su to na primjer mađarski, finski ili turski ili japanski — dakle: riječi tih aglutinirajućih jezika nisu samostalne i slobodne. Njihovo naime značenje i gramatički odnos određuju afiksi koji se spajaju s nepromjenjivim korijenom, i to tako, da je granica između korijena i afiksa jasno prepoznatljiva, i da možemo u većini tih afiksa prepoznati skraćene oblike dužih riječi, koje se u tom jeziku pojavljuju i kao samostalne riječi. Nastavci u aglutinirajućem jeziku imaju jednoznačno omeđeno značenje i primjenu. Njihovo je oblikovanje jasno i jednostavno. U mađarskome na primjer iz riječi "hajo" = *brod* i "hajo-k" = *brodovi* proizlaze sljedeći oblici: "hajo-ban" (= hajo + benn) = u brodu, "hajo-k-ban" = u brodovima, "hajo-bol" (hajo + belöl) = iz broda, "hajo-k-bol" = iz brodova, "hajo-ba" (hajo + bele) = u brod, "hajo-k-ba" = u brodove, "hajo-hoz" (hajo + hozza) = na brod, "hajo-k-hoz" = na brodove, "hajo-nak" (hajo + nek) = za brod, "hajo-k-nak" = za brodove.

Jezici s nutarnjom fleksijom. Ako nam dakle neki jezik potvrđuje takvu pravilnost u afiksima, kao što to pokazuju aglutinirajući jezici turski i japanski, to još uvijek ne znači, da su se razvijali na isti način kao mađarski i finski. Jezici međutim s nutarnjom fleksijom su donekle lakše odvojivi od prvoga i drugoga aglutinirajućeg para. Jer dok je razlika između aglutinacije i vanjske fleksije — kod vanjske fleksije u pravilu ne znamo koje su nekoć samostalne riječi u nastavcima posrijedi — vrlo pomična, mijenjanje značenja posredstvom fleksije korijena je jasno i razgovijetno. Upravo je promijena korijenskog samoglasnika jedna od najistaknutijih značajki semitskih jezika. Semitska se riječ sastoji od tri, rjeđe od dva ili četiri suglasnika. Tako na primjer suglasnička grupa "šmr" označuje opći pojam *čuvanja*, a "gnb" opći pojam *krađe*. U te se čvrste okvire umću

samoglasnici, koji se mijenjaju već prema značenju i gramatičkoj funkciji. Od korijena "šmr" proizlaze na taj način riječi "šamar" = čuva je, "šomer" = čuvajući, "šamur" = biti čuvan, a od korijena "gnb" riječi "ganab" = krao je, "goneb" = kradući, "ganub" = biti kraden. To su primjeri iz židovskoga. U arapskome iz korijena "qll" proizlaze "qatala" = ubijao je, "qutula" = bio je ubijen, "qatul" = ubojica, "qitl" = neprijatelj.

Jezići s vanjskom fleksijom. Semitski dakle jezici tvore jasno omeđenu obitelj, koju obilježuje korijenska fleksija. Postoje doduše u tim jezicima i izvedenice pomoću prefiksâ i sufiksâ, ali ti afiksi nisu ni izdaleka tako brojni kao u starima indogermanskim jezicima, na primjer u sanskrtu, grčkome ili latinskome. U indogermanskim jezicima još uvijek postoji i nutarnja fleksija — u hrvatskome na primjer "plet-em / plot / plat-no", u njemačkome "schwimm-en / schwamm / ge-schwomm-en", u grčkome "trep-Ž / e-trap-on / te-troj-a", u sanskrtu "ma-tum / mi-ta" — ali je njihova prevladavajuća značajka fleksija nastavaka, ili — vanjska fleksija. Tako u latinskome "victor" znači *pobjednik*, "victor-is" (genitiv) *pobjednik-a*, a "victor-i" (dativ) *pobjednik-u*. No ti se afiksi u pravilu stapaju s korijenima na taj način, da se u njima više ne mogu prepoznati nikakve samostalne riječi dotičnog jezika, kao što je to čest slučaj kod aglutinirajućih jezika.

No u svim jezicima, pa tako i u indogermanskima, vazda su na snazi dva nastojanja. Jedno je da se misao što točnije izrazi, a drugo je da se izrazi sa što manje napora. Tako je na primjer engleski jezik Alfreda Velikoga iz druge polovice devetog stoljeća bio tipično flektirajući jezik, dok je današnji englesko-američki u biti izolirajući kao i kineski. Pravilo da su kineske riječi jednosložne ima samo malo iznimaka. Od svih indogermanskih jezika engleski jezik stoji najbliži kineskomu i u pogledu jednosložnosti. Sa samo malo napora mogu se na engleskome napisati samima jednosložnim riječima čitavi odlomci teksta: "Though it is far from true to say that all their words are now of this class, it is by no means hard to spin out a long strip of them. In fact, you have one in front of your eyes as you read this. If you try to do the same, you will find out that the ones you choose are the words you use, or at last the words that most of us use, most of the time. The ones we have most on our lips are just these small words. By the time you get as far as the next full stop you will have more than six score of them with no break. And it would be quite a soft job to go on a long time in the same strain as the old rhyme Jack and Jill." Osim toga, kao i kineski, engleski se jezik danas snažno oslanja upravo na nepromjenjive riječi.

III. GLASOVNA OSNOVA JEZIČNIH OBITELJI. *Glasovna osnova jezika kao novi dokaz jezičnog srodstva.* Engleski je jezik jedan od mnogih potomaka izrazito flektirajućega indogermanskog jezika. No po jednosložnosti i nepromjenjivosti riječi više slični kineskomu nego svom roditelju. A kineskomu slični i po ulozi, koju u njemu igra poredak riječi, ali i po drugima nekima svojim svojstvima. Ako međutim ostavimo postrani prethodno izložene gramatičke kriterije — to jest: klasifikaciju, izolaciju, aglutinaciju, fleksiju (i nutarnju, i aglutinirajuću, i nutarnjovanjsku) — prema kojima se jezici obično dijele, upada nam u oči jedna druga jezična osobina, koja se pri podjelama rjeđe

uzima u obzir. To je glasovna osnova. Jer glasovni tipovi, koji u jednoj ili drugoj jezičnoj obitelji prevladavaju, nude novi dokaz za jezično srodstvo, dokaz koji jezikoslovci premalo uzimaju u obzir.

Samoglasnički ustrojjeni jezici. Tako bantu-jezici, o kojima sam već govorio, posjeduju glasovnu osnovu, koja se rasprostire po golemim prostorima zemaljske kugle. Ta je glasovna osnova izrazito malo slična indogermanskoj na primjer ili semitskoj, a obilježava mnoge međusobno nesrodne jezike, kao što su na primjer japanski jezik i polinezijski jezici: imena gradova kao što su *Honolulu* u havajskom jeziku i *Jokohama* u japanskome nimalo ne odudaraju od *mu-kazana* u bantu-jeziku. U tima se naime primjerima slogovi sastoje od jednostrukih suglasnika za kojima slijedi jednostruki samoglasnik: *Ho-no-lu-lu*, *Jo-ko-ha-ma*, *mu-ka-za-na*. Postoji li međutim ijedan jezik, koji nije u srodstvu sa — doslovce — svim jezicima ovoga svijeta, o tome ću reći tek na kraju svog izlaganja.

Japanski jezik pripada aglutinirajućim jezicima. Značenja se afiksa u aglutinirajućim jezicima najčešće lako prepoznaju i afiksi su vrlo pravilni. Uzorak je riječi daleko jednostavniji nego u jezicima s fleksijom. Glasovni je međutim uzorak japanskog jezika i zbog drugoga mnogo važnijeg razloga jednostavniji i pravilniji nego u hrvatskome ili njemačkome. Svi su afiksi japanskih riječi ili pojedinačni samoglasnici ili otvoreni slogovi sa samo jednim suglasnikom. Jedina je iznimka od tog pravila u tome, da neki slogovi — kao stanovite kineske riječi — završavaju na *-n*. Vojskovođa se, na primjer, kaže — "šogun". Broj je mogućih slogova ograničen razmjerno malim brojem samoglasnikâ i suglasnikâ: u japanskome postoji pet samoglasnika i samo četrnaest suglasnikâ. To objašnjava, zašto japansko katakana-slogovno pismo ima samo sedamdesetišest slova, pri čemu moramo još računavati pet pojedinačnih samoglasnika — na primjer zavrni slog slog u *To-ki-o* i završno *-n*. I time je očitana cijela japanska glasovna osnova. Japanski slog izgleda kao tipična kineska riječ.

Suglasnički ustrojjeni jezici. Indogermanski su naprotiv jezici prepuni suglasničkih povezivanja: Hrvatski *vr̂tlog* ili njemački *Zvetschge* posve su tuđi za mnoge narode, koji su navikli na bitno drugačiju glasovnu osnovu. Druga je glasovna osobina tih jezika u tome, da su oni razmjerno bogati zatvorenim slogovima, a jednosložne riječi u pravilu pripadaju zatvorenom tipu: hrvatski *put* je njemački *Weg*.

Holofrastično ustrojjeni jezici. Ali kad već govorimo o glasovnoj osnovi, onda možemo izdvojiti napose i treću veliku grupu jezika, takozvane holofrastične jezike. U tima je naime jezicima iznimno teško razabrati, gdje jedna riječ svršava, a gdje počinje druga. To je glavna značajka jezika grenlandskih Eskima, ali je i značajka mnogih međusobno nepovezanih urođeničkih jezika na američkom kontinentu: na činučkome indijanskom jeziku "inialudam" je riječ-rečenica, koja znači: "stigao sam, da joj to predam."

IV. PISMENOST. Vrline opismenjavanja. Već sam na početku rekao da na zemaljskoj kugli ljudi danas govore oko tritisuće jezika, i da u pogledu dioništva u proširivanju ljudske spoznaje o sebi i svijetu jezike možemo podijeliti na dvije grupe, od kojih prvoj grupi pripadaju jezici koji raspolažu pismenom predajom, a drugoj jezici koji ne raspolažu nikakvom izvornom književnošću. U

glasovitome njemačkom *Konversations-Lexikonu* Meyerova Bibliografskog instituta — koji je bio uporno tiskan i pretiskavan upravo na gotici — pod natuknicom *Gotische Schrift* piše još u pretprošlom stoljeću⁴, bez obzira na njemački *Nationalstolz*, da ima dobrih razloga da Nijemci napuste to pismo, i da se poput ostalih europskih naroda vrate latinici. I Nijemci su to i učinili. Ovaj sam primjer naveo zato, jer ponovo želim podsjetiti na ono stajalište, od kojega je ovo moje izlaganje pošlo, to jest: da je sve ono, što u jeziku i pismu pospješuje i olakšava općenje s bivšim pokoljenjima i sa suvremenicima i proširivanje znanja o čovjeku i svijetu dobro i normalno i zdravo, a da je ono, što takva općenja i proširivanja znanja ometa ili otežava loše i bolesno.

Turski primjer. Valja ipak reći, da Nijemci niti u vrijeme, kada je gotica bila pretežnim pismom ni kada je bila isključivim nisu mogli služiti kao primjer naroda u kome bi bila široko rasprostranjena nepismenost. Štoviše: u Mainzu je upravo na gotici Iohannes von Soregenloch zum Gutenberg objavio prvu tiskanu knjigu na svijetu — *42-zeilige Bibel*. Ali je zato u Turskoj — u narodu, za koji se može reći, da je u njemu nepismenost upravo harala — Mustafa Kemal-paša Atatürk na sebi svojstven način znao primijeniti lijek: uveo je latinicu, prisilno, mjere su bile drakonske. Preko noći su bile skinute središte i žene dobile pravo glasa — pravo koje su europske Švicarke dobile tek nedavno. U jednu riječ: Turska je preko noći bila preseljena iz srednjega u novi vijek.

Tako je bilo s Turskom i s Atatürkom. Sada ću se međutim posvetiti nekima od onih naroda, u kojima — unatoč široko rasprostranjenoj nepismenosti, i unatoč sporadičnim inicijativama za romaniziranje pisma — još uvijek nije došlo do radikalnih zahvata.

V. BOLESTI PISMA. Ćirilica i njezine nevolje. Dok je gotica ipak samo jedna faza u mijenama, kroz koje je tijekom svoje povijesti prolazila latinica, ćirilica, za koju se drži da je nastala u Bugarskoj ili Makedoniji sredinom devetog stoljeća — bila je temeljem grčka uncijala. Za posebne slavenske glasove dodani su novi znakovi. Biblijski je jezik, koji nazivamo crkvenoslavenskim, postao službenim jezikom pravoslavne crkve i to je ostao do danas. Budući da je umijeće pisanja bilo tada isključivo pravo svećeničkoga pisarskog staleža, crkvenoslavenski se jezik primjenjivao i u svjetovnoj književnosti naroda pravoslavne vjeroispovijesti. Rusi su se tek o koncu osamnaestog stoljeća počeli oslobađati tiranije pravoslavne crkve i stvarati vlastiti književni jezik. Kao temelj toga novoga književnog jezika poslužilo je narječje s moskovskog područja. Pa ipak, Rusi još i danas — kao povratni učinak svoje crkvene povijesti — rabe ćirilicu, taj preinačeni oblik grčkog alfabeta, koji je nekoć bio u uporabi u Bizantu. U zemlji kao što je Rusija, u kojoj još uvijek u velikoj mjeri vlada nepismenost, ćirilica je zapravo kulturna kočnica. Primjer Turske, koja je arapsko pismo zamijenila latinicom, pokazuje da prekid s prošlošću ne mora predstavljati neprevladivu smetnju. — Onaj tko u Turskoj hoće naučiti arapsko pismo i čitati na njemu pisane tekstove, to mu nitko ne brani. — U Rusiji bi provedba reforme

⁴ Fünfte Auflage, Leipzig und Wien, 1895.

bila isto tako laka kao i u Turskoj. Ćirilica uvođenjem latinice ne bi postala kašnjjivim djelom! Ali o ćirilici dosta.

Dvije vrline i jedna mana kineskog jezika. Svi se slažu u tome, da se stanoviti jezik lako može naučiti, ako su ispunjena dva temeljna uvjeta: gramatička pravilnost i malobrojnost riječi. Velik je broj jezika, o kojima sam govorio, preopterećen nepravilnostima i podliježe pravilima, koja oblike riječi jako umnožavaju. Kineski i njemu srodni jezici ispunjavaju oba navedena uvjeta za to, da se dadu lako naučiti. Kineski posjeduje i gramatičku pravilnost i vrlo malen broj riječi. Glavna međutim poteškoća leži na drugom području. Poteškoća je kinesko pismo.

Tonske razlike u kineskim riječima imaju istu funkciju kao samoglasničke razlike u indogermanskim jezicima. Ono što naši jezici izražavaju nutarnjom ili vanjskom fleksijom, kineski jezik označuje mjestom u rečenici i grupiranjem riječi. No ovdje je za nas osobito važno to što, unatoč tomu što kineski *kuo-yü*, to jest: zajednički narodni jezik, razumije svaki opismenjeni Kinez, ako se sastane čovjek iz Sjeverne Kine s čovjekom iz Južne, oni se međusobno u govoru uopće neće razumjeti. Titlovanje je na kineskoj televiziji posve obična stvar.⁵ U sljedećim ćemo se primjerima oslanjati upravo na *kuo-yü*, koji počiva na pekinškom narječju.

Temeljna gramatička svojstva kineskog jezika. Sve su kineske riječi jednosložne. To pravilo nimalo ne narušavaju slučajevi, da se za *smijanje* kaže "ha-ha", a za *brat* "ko-ko". Nema nikakvih tragova gramatičkog roda: "t'a" može značiti i *on* i *ona* i *ono*. Jednina se i množina u samoj riječi uopće ne razlikuju: "ho" može značiti i *rijeka* i *rijeke*, ovisno već o nutarnjim vezama u rečenici. Da bi označio cjelinu, rabi Kinez staru i široko rasprostranjenu metodu podvostručavanja: "jen-jen" (= čovjek-čovjek) je *svatko*, a "t'jen-t'jen" (= dan-dan) je *svaki dan*. Budući da nema imenicâ, razumljivo je da kineski jezik nema ni padežâ. Ono što mi nazivamo indirektnim objektom u dativu, Kinez razrješava umetanjem riječi "kei" = davanje: "wo čie kei lao-je la" = "ja posuđivanje davanje gospodin gotovo" = "to sam gospodinu posudio." Iz prethodnog primjera vidimo također i to, da kineski jezik s pomoću "la" (= gotovo) izriče ono, što mi kod naših glagola zovemo prošlim vremenom. Futur se u kineskome razrješava riječima *uskoro, kasnije, od sada pa nadalje* ili riječju "yao" (= htijenje, želja): "t'a yao lai" = "on (ili ona ili ono) htijenje dolazenje" = "doći će." U strogoj se zapovijedi rabi riječ "pa", ali u uglađenoj isti onaj "yao" (= htijenje), koji se rabi i za buduće vrijeme: "čü pa" znači *odlazi!*, ali "čü yao" znači *budite ljubazni i otidite*.

Već sam rekao, da poredak riječi igra u kineskom jeziku vrlo važnu ulogu: "hao jen" znači *dobar čovjek*, ali "jen hao" znači *čovjek je dobar*. No prijelazne riječi u kineskome — za tu pojavu u indogermanskim jezicima ne možemo naći nikakvu paralelu — moraju nužno imati uza se objekt svoje prelaznosti: ondje, gdje mi kažemo: *on ne želi čitati*, ili: *on ne želi pisati*, Kinez nužno mora reći: *on ne želi čitati knjige*, ili: *on ne želi pisati slova*. Jer ako se objekt ispusti, riječ u

⁵ Imao sam naime prilike čestoput gledati kinesku televiziju. U prvi me je čas zbunilo, da netko vlastiti jezik titluje vlastitim pismom, ali mi je — poslije temeljitijeg razmišljanja (jer sam ja vrlo spore pameti) — ta neobična pojava ipak postala jasnom kao dan.

kineskome odmah dobiva trpni smisao: "če-ko jen za-ssu la" = "taj čovjek ubijanje gotovo" = "taj je čovjek (bio) ubijen."

Gramatičke nedaće kineskog jezika. Vidjeli smo da u japanskome ima svega devetnaest glasova: 5 samoglasnika (a, e, i, o, u) + 14 suglasnika (m, n, s, z, p, b, t, d, k, g, y, r, h, w). Iako je u kineskome broj elementarnih glasova — to jest: jednostavnih samoglasnika i suglasnika — znatno veći, ipak ne prelazi četrdeset. Zato je lako razumjeti zašto su izgovorivi slogovi brojno ograničeni. A ograničeni su još pogotovo zbog sljedećih dvijeju karakteristika kineskoga glasovnog sustava. Prvo: slog ne trpi nikakve početne suglasničke grupe, kao u hrvatskome na primjer: vrlet, snop, gmaz. Drugo: slog završava ili na samoglasnik, ili na jedan od dva suglasnika, to jest: na -n ili -ng. A posljedica je takvog sustava golem broj homofona u kineskome, dakle: riječi s jednakim izgovorom, a različitim značenjem.

Kako onda kineski izlazi na kraj sa svojih četrista riječi? Razlikovanjem tonova. Zato je ton važan dio kineske riječi. Broj tonova nije u svima kineskim narječjima jednak. U pekinškome *kuo-yü* ima međutim samo četiri tona. Prvi je ton visok i ravan, drugi visok i uzlazan, treći je uzlazan i tek na kraju visok, a četvrti poluisok i silazan. Riječ Čših« izgovorena u prvom tonu znači *gubitak*, u drugome *deset*, u trećem *povijest*, u četvrtom *grad*.

Kinesko pismo i nepismenost. Kineskom jeziku, ako ne uzmemo u obzir tonske razlike, stoji na raspolaganju oko četrista slogova, a ako uračunamo i razlike u tonovima, taj se broj penje na tisućuišeststotina slogova. U stvarnosti je broj rabljenih slogova manji, otprilike tisućuičetstotina, i ne pojavljuju se svi kao samostalne riječi. Ali nasuprot tomu malom broju slogova, koji se javljaju u kineskom jeziku, stoji golem broj slova u kineskom pismu. U jednome kineskom prijevodu *Novog zavjeta* nema više od 2713 slova. Velike izdavačke kuće moraju imati na raspolaganju šesttisuća slova. Ako tko želi čitati suvremene književne radove, pisane svagdašnjim kineskim jezikom, dovoljno će mu biti da poznaje tri-do četiriisuće slova. To zahtijeva više godina napornog rada — vrijeme, koje bi se inače moglo iskoristiti na drugima životnim područjima. Povrh toga je i opasnost od nepismenosti daleko veća nego na zapadu.⁶ Kinez od dvadeset godina, koji raspolaže poznavanjem samo krhotinâ onih slova, koja je naučio u školi, biva odsječen od svega pisanoga. Naša latinica sadrži prednosti, koje mi držimo samorazumljivima, dok ne naiđemo na narod, kojemu su te prednosti uskraćene. Kinesko se tiskarstvo nalazi još danas na Gutenbergovu stupnju. U jednu riječ: ako

⁶ Svakako je zanimljiv u tom smislu podatak, da se stanovništvo San Francisca sastoji od ukupno četrdeset posto Kineza. — To su potomci onih Kineza, koji su se kao jeftina radna snaga masovno useljavali u SAD u vrijeme gradnje njihove transkontinentalne željeznice. — Ali se čak šezdeset posto sveukupne imovine tog grada nalazi upravo u rukama tih Kineza, to jest: u rukama potomaka rečenih najamnih radnika. Ali se naravno ovi Kinezi malo zanimaju za učenje kineskog pisma. Osim sladokusaca. Jer nitko nikomu ništa ne brani! Isto tako na primjer u današnjoj Njemačkoj samo još fajšmekeri uče pisati frakturom. A kada sam — šaleći se — nekima svojim njemačkim zncancima napisao (vježbe radi!) poneko pismo "njihovom" goticom, bili su gotovo odreda zaprepašteni, jer oni takvo što — u većini slučajeva — ne znaju čak ni pročitati. Time dakako sada nipošto ne želim reći, da je prijekora dostojno željeti naučiti, i naučiti, bilo koje pismo, kojim ljudi bilo gdje pišu, ili su nekoć pisali, na ovome prostranom svijetu. Može li, i u kojem slučaju može, znanje postati manom, to pitanje leži izvan interesa ovog izlaganja.

kineski narod želi svladati široko rasprostranjenu nepismenost, treba mu pismo, koje neće slikati riječi, nego glasove.

Predloženi lijekovi za prevladavanje problema kineske nepismenosti. Najjači razlozi govore za latinicu, najproširenije pismo na svijetu. Za razlikovanje tonova već postoji više predloženih rješenja. Prvo bi rješenje mogli na primjer predstavljati latiničkom pismu dodani dijakritički znakovi: Čma« = mama, Čmá« = konoplja, Čmâ« = konj, Čmã« = vrijeđanje. Drugo je predloženo rješenje u visoko postavljenim znamenkama 1-4. Treće je predloženo rješenje — da bi se izbjegli dijakritički znakovi — u tome, da se na kraju riječi u istoj ravnini naprosto dodaju stanovita slova. Takvih je pak slova zaista na pretek, jer kineska riječ, osim onih završnih "-n" i "-ng", ne završava ni na koji drugi suglasnik. Ovo je posljednje rješenje — po mom uvjerenju — najbolje. Pitanje je još samo, kada će se pojaviti kineski Kemal Atatürk.

ZAKLJUČAK. Bolja bi dakle od one u lingvistici uobičajene podjela bila podjela jezika na klasificirajuće (kao što su to na primjer bantu-jezici), izolirajuće (kao što je to na primjer kineski), i flektirajuće. Među posljednjima bi trebalo izvesti i potpodjelu na aglutinirajuće (na primjer: mađarski), na one s fleksijom korijena (semitski jezici) i na one s fleksijom nastavka (indogermanski jezik i njegovi potomci).

Izolirajući bi jezici — poput kineskoga, i unatoč tomu što boluje od velikog broja homofona, ili engleskoga, i unatoč tomu što boluje od velikog broja riječi (a i on u priličnoj mjeri boluje od homofona) — trebali biti pristupačniji za svladavanje od jezika pretrpanih nepravilnostima, a pogotovo od arhaičnih flektirajućih jezika, kakvi su danas u Europi baltički i slavenski jezici, a zajedno s njima dakako i hrvatski jezik. Pismo međutim u nekima od njih stvara dodatne poteškoće. To u Europi osobito dolazi do izražaja kod pravoslavnih naroda: Grci, Makedonci, Bugari, Rusi, svi su oni — a da za to nema tako mnogo opravdanja kao što to neki misle — još uvijek taoci svog pisma. S Kinezima stvari — i unatoč njihovoj drevnoj pismenoj predaji — stoje još gore. Premda se i kod prvih i kod drugih našlo ljudi, koji su bili u stanju hrabro pogledati istinu u oči, ti će narodi — kako stvari sada stoje, i kako se čini — i dalje morati čekati na onoga, koji će imati ne samo hrabrosti nego i snage da primijeni lijek.

Što dakle učiniti s pismom? Zaključak se sam po sebi nameće, ali ne samo za kinesko i druga nelatinička pisma, nego i za latinička pisma (i za hrvatsko). Budući da se rimsko pismo kao vrlo praktično — ali i lijepo pismo — najuspješnije rasprostranilo po svijetu, i da oni narodi, koji pišu latinicom imaju zaista malo ili nikakvih problema s nepismenošću, treba rimskom pismu dati prednost pred ostalim pismima koja su danas u uporabi. O tome, može li se naći neko bolje rješenje, presudit će dakako povijest.

Što se pak tiče hrvatskoga latiničkog pisma, bilo bi bolje, da se uvede jedan dijakritički znak za č i ć, već i zato što znatan dio hrvatskog puka te glasove ionako ne razlikuje u svagdašnjem govoru, ili ih razlikuje vrlo slabo. Mogli bi se osim toga i sretno izbjeći dijakritički znakovi. Time bi se iz hrvatskog pisma uklonile nepotrebne kočnice u opismenjavanju. Jer nema nikakve sumnje, da bi svako latiničko pismo svojom čistoćom moglo biti nalik latinskomu na primjer